

מדור תגובות

הרב יהושע בן מאיר

תגובה למאמרו של הרב אפרים שחור,
'השאלות בסוגיית התכלת ודרכי ההכרעה בהן'

הרב עידוא אלבה

תגובה למאמרו של הרב אפרים שחור,
'השאלות בסוגיית התכלת ודרכי ההכרעה בהן'

נתנאל וילר

תגובה למאמרו של הרב יצחק אבי רונס,
'תפילה למותו של זקן מופלג שאינו סובל מייסורים והימנעות מהארכת חייו'

הרב משה אליעזר הלוי רבינוביץ

תגובה למאמרו של הרב אוריאל שלמוני,
'סיפורי העלי תמר'

כתובת לשליחת תגובות:

beerotmhb@gmail.com

הרב יהושע בן מאיר

תגובה למאמרו של הרב אפרים שחור,

'השאלות בסוגיית התכלת ודרכי ההכרעה בהן' (בארות 2, עמ' 72-43)

ב"ה יום ג' להפטרות "קִדְּשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' רִאשִׁית תְּבוּאָתָהּ כָּל אֲכָלֶיךָ יִאֲשָׁמוּ רָעָה תִּבְאֵ אֲלֵיהֶם נָאָם ה'" לפ"ק

לרב אפרים שחור שליט"א, מכון הר ברכה אחרי דשוה"ט כדו"כ, המדומה שנפגשנו בעבר בהיותי בשיבת הר ברכה. בכל מקרה זכות היא לי שבתפילה בלילי שבתות אני יושב ליד בנכם היקר, אהרון נ"י.

אני כותב בהקשר למאמרכם ב'בארות' (שהגיעני בסוף שבוע שעבר, ואודה אם תאמר את תודתי לאנשי המכון), בנושא התכלת. נהניתי מאוד מהמאמר.

ספר 'המספיק לעובדי ה' מר' אברהם בנו של הרמב"ם הוצא לאור מספר פעמים, אבל רק החלק המוסרי של הספר. חלקים מהחלק ההלכתי שלו, יצאו לאור ותורגמו לעברית ע"י יוסי דנה, אונ' בר-אילן (1988). שם בעמ' 273 כותב ר' אברהם: "ומשום אי הכרת דג זה על-ידי מסורת מדויקה נמנעה מהמאחרים עשיית התכלת". מדובר כמובן בראשון, בנו של הרמב"ם.

בספרי 'מפקודיך אתבונן' במאמר 'בירורים הלכתיים בהלכות ציצית', בעמ' 246 בהערה 46, הבאתי סיפור ששמעתי ממז"ר הרב הנזיר בעניין תגובת מרן הרב זצ"ל כשהראה לו תכלת.

לאחר מכן הגיעני מכתב שכתב הרב זצ"ל, שפורסם (חלקית) ב'גנזי ראייה' (הוצאת מכון הרצ"ה) ג' עמ' 10. אני מצרף בהמשך העתק מהמכתב. הדבר קשור גם לפרק שלכם במאמר בעניין בי"ד גדול שבדור. מרן הרב זצ"ל מברר במקום אחר שעניין בניית בית המקדש הוא חריג, ובו יש צורך בנבואה, כמו שהיה בבית ראשון ששינו מהמשכן ע"י נביאים, וכך בבית שני, וכך לעתיד לבוא כנבואת יחזקאל. בהתאם לכך רואה מרן זיע"א, שעניין התכלת שקשור גם לעבודת הכהנים, יתברר בסוג של 'גילוי אליהו' שהרב קורא לו גם 'רוח הקודש', ע"י בי"ד גדול ומוסכם על כל ישראל שיקום בזמן שהקב"ה בחסדיו יראה שהגיע לבניין ביתו. מי ייתן ובמהרה בימינו.

אוסף ואציין שבספרי הנ"ל בעמ' 251-246, דנתי בשאלה אם הצמר שלנו היום הוא בכלל צמר של רחל בת רחל עד ששת ימי בראשית, כמו שנדרש לתכלת, כדאיתא בגמרא בבכורות יז, א. ואף אם יעשו בד מצמר של 'כבש ים תיכוני' (שהם בעלי אליה, כמו שמפורש בתורה שלכבש יש אליה, ולא מצמר כבשי מרינו כמקובל היום), עדיין יש בעיות

בשל כך שמזינים את הכבשים בהורמונים כדי להגדיל את תוצרת החלב והבשר. בכך הכבש נהיה יותר כבד. כבש זכר לא יוכל להרביע רחל מחמת משקלו, אלא הוא ישבור את גבה. על כן היום ההפריות נעשות בהפריה מלאכותית, שזה שוב מעורר שאלה אם מבחינת ההלכה הכבש נקרא רחל בת רחל. ואפילו תאמר שכן (כמו בייחוס ישראל), מקובל לערבב זרע מכבשים שונים כדי לחזק את התכונות הרצויות בעדר. בברכה"ת ובכבוד רב, יהושע בן-מאיר

מצו"ב אגרתו של הרב זצ"ל שפורסמה ב'גנזי ראה'

לכבוד ידידי הרב הגאון אוצר תו"י וחכמה מוהר"נ גרינשפאן שליט"א. שלו' רב. מכתבו היקר הגיעני, ומרוב טרדות לא עלתה בידי להשיבו על אתר וג"ע לקצר אני צריך.

וע"ד ענין אלי' שיתגלה לפני מלכות בית דוד, שלפ"ד הרמב"ם היא מסורת שיעמוד נביא ולא פירש שמו, וי"ל דכלל נבואה היא ג"כ רוח הקודש, והרא' דאסתר נמנה בין הנביאות, והתוכן של גילוי אלי' איתא בזוהר שהוא בכמה גוונים, בדרך חזיון, וגם בדרך שכל, והעיקר תלוי שיסודר בי"ד גדול מוסכם לכל ישראל, ושיהי' לחבריו יד ושם בכל מקצועות התורה, לרבות הענינים הרוחניים הנוגעים לדיעות, והם יוכלו להכריע איזה חזיון והתגלות קדושה הוא בכלל נבואה וגילוי אליהו.

ומבואר אצלי שגילוי אליהו לעשות שלו' בעולם וגילוי אליהו להשוות המחלוקת שני אופנים הם, ויבואו זה אח"ז. ויש לזה יחש בין אלי' חסר למלא, כלומר, אופן התגלות רוח פועלת מוסר, ושקט של שלווה, ואופן הארה מופיעה דעה ואמתיות בערכי הקודש העליונים שמהם מסתעפים חיי הכלל.

וביחוד מבואר אצלי שכל הספיקות המעכבים את תכנית בנין ביהמ"ק, מצד התכלת למשל, ומצד יחוס הכהנים, מצד דיוקי המדות של מקום המזבח וכיו"ב, רוח הקודש תסייע לבירור ההלכה ויצטרפו לזה אומדנות ברורות וקיום עפ"י בי"ד גדול ומוסכם. והם הם גופי תורה. וקשה לי להאריך בביאור הפרטים כעת. וע"ד הסתדרות ירושלים אי אפשר להמיר אותה בשום תנועה אחרת, כי היא באה למלאות את חסרון הארת הקודש שבתוך התחיה הלאומית בכללותה. ובעת הזמן היותר מחויב לרומם את הדגל המקודש. וכל הסיעות המיוחדות מתחזקות על ידו כ"א לפי שיטתה וערכה. ואקוה עוד לבאר לפני כת"ר חביבי, פרטי דברים במכתבים הבאים בע"ה.

הרב עידוא אלבה

תגובה למאמרו של הרב אפרים שחור,

'השאלות בסוגיית התכלת ודרכי ההכרעה בהן' (בארות 2, עמ' 72-43)

ברצוני להעיר על מאמרו המחכים של הרב אפרים שחור בגיליון בארות 2 על סוגיית התכלת.

א. ההוכחות שהתכלת היא מארגמון

יש להביא הוכחה ברורה לכך שחז"ל הפיקו את התכלת מהארגמון, מדברי רבי אברהם הרופא, שחי בזמן השו"ע, אחר שראה את כתבי אריסטו ופליניוס, והיא מוסכמת לכל העוסקים במחקר, שבימי חז"ל היו אומות העולם משתמשים בארגמונים לצביעה. ודאות עובדה זו שווה לכך שהמצרים היו כותבים בפפירוסים, כיון שיש ממצאים ברורים המעידים על כך.

עובדה זו לא היתה ידועה לחכמי ישראל ברוב הדורות, אך היא מוכיחה שצבע התכלת הופק מהארגמונים, שכן מאחר שזהו החילזון שבו צבעו בימי חז"ל, פשוט שזו כוונת התוספתא (מנחות ט, ז) באומרה שהתכלת אינו כשר אלא מהחילזון. כיוון שכולם הכירו בזמנם ארגמון זה, מובן שכוונת התוספתא לחילזון שכולם הכירו וצבעו בו. הוכחה זו מתחזקת מתיאורי הגויים (פליניוס ואחרים) את מרכז הצביעה בצור, כפי שמבואר בחז"ל על מרכז הצביעה של התכלת, ולא הזכירו דבר על חילזון ייחודי של היהודים. וכן אנו מוצאים כיום באיזור זה רק חלזונות ארגמונים. ישנם גם ממצאים על בגדים צבועים בתכלת מארגמונים.¹

במאמר, בעמ' 50, כתב הרב שחור את הוכחת המעודדים ללבוש תכלת, מכך שאנו יודעים שיש חילזון ששימש לצביעה:

1. באוצר המדרשים (אייזנשטיין, רבינו הקדוש, עמ' 510) כתוב: "וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז", ובה היו צובעין תכלת לישראל". הרב הרצוג הוסיף (ספר התכלת עמ' 362) שיש כתבים בהם מתואר שדוסרטו מלך המיתנים (מלכות שהיתה בסוריה ליד לבנון וחרבה על ידי החתים 28 שנה לפני יציאת מצרים) שלח לבנו של פרעה, עוד לפני יציאת מצרים, כמתנה בגדי תכלת. הרב רפמן ב'סדר הדורות על הפורפורה', עמ' 3, כתב בשם הרב אברהם גרוס שאכן מצאו בארמון המלך של המיתנים הנ"ל חמישה אריגים בכחול כהה ובכחול בהיר, והם נבדקו ונמצא שהם מפורפור. בספר הארגמן, תחומין מד, ירחון האוצר 106, ועוד מקומות, דנים באריכות אם נמצאו בגדים צבועים בתכלת מהפורפור, ומתווכחים על כל מיני אריגים, אך לא הזכירו דבר מהאריגים האלו, שכנראה לא ידעום.

עוד מוסיפים המעודדים, שמכיוון שמצאנו חילזון ששימש להפקת צבע, וניתן להפיק ממנו תכלת, אילו היה פסול ליצירת תכלת היה על חז"ל להזהיר מפניו, כפי שהזהירו מפני ה'קלא אילן' (כליל תכלת עמ' שכד).
[ומשיבים המסתייגים:] ... חז"ל לא נצרכו לחשוש שיזייפו את התכלת באמצעות הארגמן מפני שהוא שימש לצביעת צבע הארגמן, שהיה יקר מאוד ולא היתה הצדקה כלכלית להשתמש בו כזיוף לתכלת (בין תכלת לארגמן פרק ג).

אך לענ"ד יש כאן הוכחה שאין עליה תשובה, כי השאלה היא לא רק למה חז"ל לא הזהירו מזיוף, אלא איך יתכן שלא חששו שיטעו בדבריהם. הרי כל הקורא את דברי התוספתא שתכלת אינה כשרה אלא מן החילזון, ומכיר את החילזון שכולם היו צובעים בו, מבין שהוא-הוא החילזון שבו צובעים כולם. על כורחך חז"ל בתוספתא אומרים רק שצריך חילזון, כי החילזון שממנו צובעים כולם הוא גופא החילזון הנצרך. בנוסף, אם היה חילזון ייחודי שבו צבעו היהודים, לא יתכן שפליניוס, שמתאר בפירוט את הצביעה שבאיזור צור ואת טבע בעלי החיים הידועים ותכונותיהם, לא מזכיר שיש גם חילזון ייחודי של היהודים.

ב. הטיעון ההיסטורי

בעמ' 54 כתב הרב שחור שהמסתייגים תומכים את טענתם על טיעון היסטורי, מפני שיש קושי, כיצד נשכחה התכלת, "לאור העובדה ששימוש בארגמן לשם הפקת צבע המשיך מאות שנים אחר שהכריזו גדולי ישראל על אובדן התכלת (הארגמן עמ' 102-108). יש לציין כי קושי זה מתחזק מעדויות לפיהן יהודים שימשו כצבעים באימפריה הביזנטית, כמתואר במסעות בנימין מטודלה".
ענין זה מובא גם בפניני הלכה חפצי קודש עמ' 54 בהערה:

גם התייר בנימין מטודלה סיפר שהיו יהודים בקהילות חשובות ביוון ובטורקיה שהתפרנסו מעשיית בגדי פאר מארגמן, "ובהם חכמים גדולים במשנה ובתלמוד" (מסעות בנימין מטודלה). יש שהשיבו שאולי הפיקו את הארגמן באופן אחר ולא מחילזון זה שאכן נשכח (ראו 'והיה לכם לציצית' א). אולם קשה לקבל הסבר זה, שכן לפי הממצאים שבידינו, נראה שהמשיכו בכל הדורות להפיק צבע ארגמן מ'ארגמן קהה קוצים'.

מקור הדברים הוא מרבי בנימין מטודלה (עמ' יב) שמספר שבתביאס יש יהודים שהם "האומנים הטובים לעשות בגדי משי וארגמן בארץ היונים". ואכן מסתבר שהארגמן שם היה מארגמונים כי כך נהגו בימי קדם. אך מכל מקום אין פלא בכך שלא היה ידוע

להם כיצד להפיק תכלת מארגמון, כפי שנראה להלן, שגם לרמב"ם היה כנראה ידוע שאפשר להפיק צבע מארגמונים, אך מפורש בדבריו שלא ידע את הפקת התכלת. מסתבר שהתכלת אבדה בגלל חוק הביזנטים שהארגמונים יישמשו רק למלכות, והשתלטותם על מרכזי הצביעה. דבר זה גרם למיעוט הידע במלאכת הצביעה אצל היהודים. הביזנטים לא השתמשו בארגמונים לצבע תכלת, ועל כן הידע אבד. אמנם הידע שהם המקור לתכלת נשאר אצל מיעוט מהחכמים, ומוזכר אצל הרמב"ם. בדורות שאחריהם נשכח גם מהו המקור, עד שבא רבי אברהם הרופא ואחרים, שראו את ספרי הגויים והסיקו מהם שהתכלת הופקה מהארגמונים. אלא שגם הם לא ידעו איך להפיק מהם תכלת, ולכן לא לבשו ציצית תכלת עד שחזר והתגלה ידע ההפקה בימינו.

ג. גופו דומה לים ועולה אחת לשבעים שנה

הברייתא דמסכת ציצית, הובאה בשינוי קל בגמרא מנחות מד, א בלשון זו: "ת"ר: חלזון זהו – גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים".

ענינה פורש על ידי רבינו שמואל בן חפני והרמב"ם. רשב"ח (מובא בספר כלי תכלת) כתב: "ובאה אלינו הידיעה שהוא נצבע בדם בעל חיים מימי (אפשר גם לתרגם 'ימי'), שנקרא חילזון, עם תערובת אחרת, ועל זה אמרו...". והביא את הברייתא. מה שאמר "עם תערובת אחרת" הוא על פי הבנה מהגמרא מנחות מב, ב: "מייתנין דם חלזון וסמנין", ומשמע לו שהיו משתמשים בדם עם סממנים. אך לא מובן מה כוונתו שהוא בעל חיים 'מימי' (או ימי)? ונראה שלמד זאת מדברי הברייתא "גופו דומה לים", ומפרש שעניינה שבים מצוי בעל חי שדומה לדג, ומהותו כים, ולכן החומר שצובעים ממנו הוא כים. וגם מה שעולה מהים פעם בשבעים שנה מורה שיש לצודו בים. יש קושי לעשות זאת, ועל כן דמיו יקרים.

והרמב"ם (ציצית ב, ב) כתב: "ואחר כך מביאין דם חלזון, והוא דג שדומה עינו לעין הים".² נראה שהרמב"ם מתכוון להביא את הברייתא, אך הוא משנה את לשונה כדי לפרשה. בענין "דומה לדג", הרמב"ם משנה ואומר "והוא דג" כדי להבהיר שאין הכוונה במילה "דומה" לומר שלפי האמת אינו דג שחי במים, אלא לומר שהוא דג, כלומר שהוא חי בים, למרות שאינו נראה כבעל חי אלא כאבן. וכך בענין "גופו דומה לים", הרמב"ם משנה ואומר "עינו כעין הים", להסביר שלא מדובר כאן ממש על גופו שהוא בצבע כחול, אלא "עינו" הוא עצם הצבע הסופי כעין ים. והברייתא שאמרה

2. הגרסה "לעין הים" היא על פי כת"י, סמ"ג, עץ חיים, חינוך, רבינו בחיי ומעשה רוקח. רק בספר המאורות כתב, בהביאו את הרמב"ם, שדומה עינו לעין התכלת, ואפשר שהוא בעצם פירוש לדברי הרמב"ם.

”גופו דומה לים” כוונתה שמהותו, שהיא הדבר לשמו נברא, הוא צבעו הסופי הדומה לעין הים.

ואחר כך הוסיף הרמב”ם דברים שלא כתובים בברייתא: ”ודמו שחור, ובים המלח הוא מצוי”, לומר לך שמה שכתוב שהוא ”עולה לשבעים שנה”, הוא רק לענין זה שהוא עולה ומופיע לפנינו בעיתים נדירות, ועל כן קשה לצוד אותו ודמיו יקרים. ואחר כך תיאר הרמב”ם את הצביעה המעשית.

עכ”פ מכח התיאור על החילזון כבעל חי ידוע, נראה להדיא שהרמב”ם הבין שהוא הארגמון שתואר על ידי אריסטו, אך נראה שלא התבסס רק על אריסטו, כרבי אברהם הרופא, אלא ידע על צביעה בחילזון זה בימיו. דבר זה מוכח מפירוטו את דרך הצביעה, שלא כתובה אצל אריסטו. הרמב”ם גם מוסיף שהוא ”שחור כדיו”. ואכן הנוזל שיוצא מהפורפור בתחילת הפקת הצבע שקוף כחומר עפיץ, ובתוכו נראה כעין וריד דם שצבעו שחור כדיו. דבר זה שהוא שחור כדיו לא כתוב אצל אריסטו, שכן הוא כתב (לפי תרגום זהר עמר) על הארגמונים:

אלה המצויים במפרצי הים הם גדולים וגסים ואצל מרביתם 'הפרח' כהה (מלן), אף כי בכמה מהם הוא אדום והוא קטן... אלה הנמצאים בחופי הים ולאורך קווי החוף הסלעיים הם קטנים בגודלם והפרח אדום... הפרח ממוקם בין הכבד והצואר הקשורים בחוזקה זה בזה. חומר הצבע נראה כמו קרום לבן, וקרום זה הוא אשר נלקח על ידי האנשים כאשר סוחטים אותו הוא מכתים וצובע את ידיך. לאורך בעל החיים עובר כמין כלי דם, והוא כפי הנראה הפרח, שארית החומר הוא מין חומר עפיץ.

בנוסף על החידוש, שלא כתוב באריסטו ובתרגומו לערבית, שדמו שחור **כדיו**, הרמב”ם לא אומר שהתכלת שבה צובעים היא בגוון שחור, אלא בגוון של השמים. וכן נראה ממה שכתב ש”בים המלח הוא מצוי” בלשון הווה, ולא כתב שהוא היה מצוי, משמעותו שהוא יודע ומכיר אותו כיום, שהוא חי דווקא בים התיכון, מפני שהוא צריך מים מלוחים.

נראה אפוא להדיא שדבריו לקוחים מהמציאות ששמע עליה, כפי שהובא מדברי רבי בנימין מטודלה שחי בימיו. מכל מקום הרמב”ם לא ידע איך מפיקים מחילזון זה תכלת, ולכן כתב בפירוש המשנה (מנחות ד, א) שכיום אין לנו אפשרות להגיע לגוון הנכון של התכלת.

ד. הוספת סממנים בשעת הצביעה

והנה לרשב"ח ולרמב"ם אין ספק שמותר בשעת צביעת התכלת להוסיף לדם החילזון סממנים נוספים. אך הרב שחור כתב בעמ' 56 שלפי רש"י (מנחות מב ע"ב ד"ה וסממנים)³ אסור להוסיף סממנים בעת יצירת התכלת. ובפניני הלכה עמ' 52 בהערה כתב: "ולתוס' (מנחות מב, ב ד"ה וסממנים) אסור להוסיף, אמנם לפני הצביעה מותר לשרות את הצמר בסממנים נוספים".

המקור לדבריהם הוא בגמרא מנחות מב, ב, שדרך הכנת התכלת היא עם סממנים, ובתוספות כתבו בלשון זו: "וסממנים. דבר תימה הוא, היאך מערב שום דבר בהדי תכלת?! ושמה עם הסממנים נקרא תכלת. ובקונטרס פירש לשרות בהן, כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף".

אך תוספות לא אומרים שאסור להוסיף, אלא תמהים איך מותר ומיישבים שיתכן שמותר לערב בהדי תכלת, כי כך כוונת התורה שעם הסממנים יקרא תכלת. ומה שהביאו את רש"י הוא לומר שלפירושו לא חייבים לומר כך, אך לא החליטו שאסור להוסיף, וגם רש"י לא אמר שאסור להוסיף לדם החילזון סממנים, אלא רק פירש שהסממנים הם להכנת הצמר כפי שהכיר את תהליך צביעת צמר מימיו.

למעשה, דרך הצביעה מארגמון הקדומה, המתוארת על ידי פליניוס, היא על ידי סממנים הניתנים ביורה עם הדם, וברור שבעצם הצבע המתקבל בא מהצובען כפי שמציין אריסטו, אך זקוקים לסממנים שגם הם גורמים לכך שהצבע ייקלט על הצמר. ומזה נלמד לפרש מה שבגמרא מוזכר שמכנים באמצעות סממנים – פשוט שאם הכוונה של חז"ל היתה לא להכניס סממנים ליורה עם דם החילזון היו צריכים לומר כך להדיא, וגם לפרט מה כן עושים עם הסממנים, אלא ודאי כוונתם שיש לעשות כפי שעשו הַצֹּבְעִים בכל הכנת צבע בימיהם. לכן אמרו חז"ל שאינה כשרה אלא מהחילזון בה"א הידיעה, היינו אותו החילזון שכולם צובעים בו, ובדרך שהיו צובעים בו. ונראה לענ"ד שמכל זה מוכח כדברי הרמב"ם שאין כל בעיה להכניס ביורה סממנים שמאפשרים את השימוש בדם החילזון, ובכל אופן נחשב הצבע אך ורק של החילזון, מפני שהסממנים אינם נותנים צבע.

3. צוין במאמר רש"י במנחות סא ע"ב ד"ה קלא אילן, אך נראה שזו ט"ס.

נתנאל וילר

תגובה למאמרו של הרב יצחק אבי רונס,

'תפילה למוותו של זקן מופלג' (בארות 2, עמ' 162-151)

א. פתיחה – תיקון מתודולוגי

במאמרו המקיף של הרב רונס ('תפילה למוותו של זקן מופלג'), התאמץ המחבר כדי לדלות מהמקורות היתר לתפילה על החולה שימות. ברם, נדמה כי הדיון כולו דילג על השלב המתודולוגי הראשון, והוא בירור מקור האיסור. לאורך המאמר הונח כנקודת מוצא כי תפילה על החולה אסורה מן הדין, ומשם פנה המחבר לחפש לה פתח להיתר. במאמר קצר זה נבקש להשלים חסר זה, ולתור אחר אותה הנחת מוצא. מתוך כך, לא נידרש כאן לפרטי הראיות המקומיות שהובאו במאמר, אלא נתמקד בבירור יסוד הדברים ושורשם ההלכתי. נעיין בצדדי איסור אפשריים, נבחן את יסודותיהם, וכפי שיתבאר – משנמצא כי אין כל אחיזה וסברא לאיסור את הדבר, תתבקש המסקנה כי אין כל צורך לחפש פתח להיתר, שכן דבר שלא נאסר – מותר ועומד הוא מעיקרו.

ב. תפילה שהיא קללה

אסור לקלל יהודי, והמקלל בשם ואחרי התראה ובעדים, לוקה. י"א שהמקלל בכינוי ולא בשם פטור (ראב"ד סנהדרין כו, ג), וי"א שאף בזה חייב (רמב"ם שם), וכן פסק השולחן ערוך (ח"מ כז, א). עוד כתב הטור (שם) שאמנם המקלל בלא שם או כינוי אינו לוקה, אך עובר על איסור.¹

לאור זה, היה מקום לומר שבתפילה על החולה שימות יש איסור קללה, שהרי אין קללה גדולה יותר מלבקש מותו של אדם. לפי זה אם יזכיר בתפילתו שם או כינוי של ה' ודאי יעבור על איסור תורה, ובמידה שיש התראה ועדים, אף לוקה. ואם מתפלל ללא הזכרת שם או כינוי, גם כן עובר על איסור.

אולם, פשוט שכל זה אינו שייך לעניינו. הרמב"ם (ספר המצוות ל"ת שיז) מבאר שאיסור קללה קשור לתנועת הנפש של נקמה וכעס, שה' רוצה שהאדם יימנע ממנה. אין כאן חידוש של הרמב"ם, אלא דיוק בהגדרת המשמעות של קללה. אין לחרוץ גורלה של אמירה כלשהי, אלא יש לראות אותה בהקשר בו היא נאמרה. אין להשוות

1. וביאר הש"ך (ח"מ כז, א) ע"פ הב"ח (כז ד"ה ואם היה עם הארץ) שאיסור תורה יש בדבר. מנגד, כתב הגר"א (ח"מ כז, ח) שבכה"ג אין איסור תורה.

בין בקשת מיתה של פלוני שנאמרת ע"י שונאו מתוך כעס, לבין בקשת מיתה על חולה ע"י ידידו שרואה את סבל חברו.² כיון שכך, ברור שאפילו אם נסבור שלא ראוי להתפלל על החולה שימות, אין נכון לייחס לתפילה זו גדר של איסור קללה, ולאוסרה מבחינה הלכתית.

ג. תפילה על דבר שאסור לעשותו

הגמרא בתענית (יט, ב) מביאה ברייתא שדנה על אלו דברים מתריעים בשביעית; לדברי חכמים עושים זאת רק על הבורות, השיחין, והמערות; בעוד שלדעת רשב"ג מתריעים גם על האילנות.

לכאורה היה נראה שההיתר של חכמים להתריע על הבורות וכו' אינו חידוש, שהרי אין סיבה לאוסרו. יתרה מזו, בפשטות היה ניתן לבאר שגם באומרם שעל האילנות אין מתריעים בשביעית, לא באו לאסור את הדבר, אלא להורות שבפועל לא נוהגים לעשות כן, מאחר שאין עיקר מזונו של אדם מהאילן. אולם, רש"י (שם ד"ה אפילו בשביעית) מבאר שהייתה הו"א שאסור לצום ולהתפלל על גשם בשנת שמיטה אפילו עבור בורות וכו', משום "שהגשמים מועילין לקרקע". דבריו של רש"י אינם מובנים, אם לא נניח כנקודת מוצא, שדבר שאסור לעשותו – אסור להתפלל שהוא יקרה. אם אכן נניח כן, דבריו מובנים, שלפי זה כיון שאסור בשביעית להשקות את השדה על מנת להשביחו, אסור ג"כ לצום ולהתפלל שדבר זה יקרה מאליו. מעתה, נמצא שלדעת רש"י ישנו איסור מדרבנן להתפלל על דבר שאסור לעשותו. לפי זה, בידון דידן, צריך לומר שאסור להתפלל על חולה שימות מאחר שאסור להמיתו בידיים.

אלא, שמשתי סיבות נראה שאין הדבר כן. ראשית, רש"י אמנם מפרש כך את הגמרא, אבל מאחר ולא ראינו ששאר רבותינו הראשונים והאחרונים פירשו כן, יש להניח שהם לא סבורים כן, אחרת היה להם לכתוב בפירוש שהם מסכימים לחידושו העצום של רש"י. מעתה, יש לומר שדעתו דעת יחיד, ואינה נפסקה להלכה.

שנית, ובעיקר, המדייק בלשון רש"י יראה שאף הוא בעצמו לא התכוון לכך; שכן בתחילת הסוגייה (שם ד"ה בשאר שני שבוע) הוא מבאר שבשנת השמיטה לא מתריעים על האילנות משום שהם הפקר. נמצא, שלדעת רש"י אסור להתפלל על האילנות (ספציפית) משום שעצם התפילה עליהם מראה שהמתפלל אינו מתייחס אליהם כהפקר, שהרי אין אדם מתפלל על ההפקר. מנגד, להתפלל עבור גשמי ברכה לבורות וכו', אכן מותר אפילו אם כפועל יוצא מזה השדות נהנים מכך. מעתה, לא רק שרש"י

2. וכ"כ והגדיר האור החיים (בראשית יב, ג ד"ה ואברכה מברכך).

אינו מהווה מקור לכך שאסור להתפלל על דבר שאסור לעשותו, אלא אדרבה לפי ביאורו יוצא בפירוש שמותר להתפלל על דבר שאסור לעשותו.³

ד. בין מקור לראיה

בנוסף לכל האמור, יש לעמוד על הבחנה חשובה. הרב רונס מוצא בדברי הר"ן (נדרים מ, א ד"ה עליו רחמים) "מקור לכך שיש היתר להתפלל למותו של חולה הסובל מייסורים קשים". מעבר לזה שהר"ן מפרש כך את דברי ר' דימי "כל שאין מבקר חולה, אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות" (שם), הוא מצייין גם לגמרא בכתובות (קד, א) המדווחת על תפילתה של אמתיה דרבי ש"יכופו עליונים את התחתונים". לצד 'מקור' תלמודי זה, אפשר למנות גם את הגמרא בבבא מציעא (פד, א) שמספרת שאחרי מותו של ריש לקיש השתטה ר' יוחנן מרוב צער, עד ש"בעו רבנן רחמי עליה, ונח נפשיה". כמו כן, ישנו גם את סיפורו הטראגי של חוני המעגל שביקש מה' למות אחר שלא זיהו אותו (תענית כג, א); וכן המסופר על בנו של ר' אדא בר אבהה שנהיה פצוע דכה, ואביו התענה עליו שימות (ירושלמי יבמות פ"ח ה"א; שבת פ"ט ה"ב).⁴

אולם, כאן יש לעמוד על נקודה חשובה. כל המקורות הללו תומכים אמנם בהיתר של 'תפילה שימות', אך אינם המקור להיתר זה. לו כל המקורות הללו לא היו בנמצא, מסקנת הדברים לא הייתה משתנה, ועדיין היינו אומרים שע"פ ההלכה מותר להתפלל על החולה שימות. בנוסף לפרשנותו של הר"ן לגמרא בנדרים, ארבעת הסיפורים הללו מהווים ראיה, ולא מקור, לכך שתפילה שימות היא דבר מותר, מאחר שהיא אף נעשתה על ידי גדולי רבותינו. אולם, המקור לכך שתפילה כזו מותרת, הוא כפי שהראנו – שאיסורא מעיקרא ליתא.⁵

3. אחרי שדקדקתי כן ברש"י וכתבתי מהלך זה, התרגשתי למצוא שר' יוסף שאלל הי"ד – חסיד ותלמיד חכם צעיר שנספה בשואה – הקדים אותי בכל זה. דבריו מובאים בחיבורו הקצר 'נס על הגבעה' שאותו הדפיס בסוף הספר 'גבעת הלבונה' ספר השו"ת של דודו ר' נפתלי הירץ אב"ד סאמבור. יהיו הדברים לעילוי נשמתו.

4. אמנם, היו מן הפרשנים שהתאמצו לבאר את המקורות הללו באופנים אחרים, אך אין חולק שבקריאה פשוטה, המכנה המשותף של כל הסיפורים הנ"ל הוא התפילה שימות.

5. לפי זה יש גם לדחות את הטענה (צ"א ה' רמת רחל ס"ה; שבט הלוי י, רצב) שעצם התעלמותו של השו"ע מדברי הר"ן מוכיחה שדבריו נדחו מן ההלכה. לפי דברינו, הר"ן אינו מקור להלכה זו, ולכן אי הבאתו אינה ראייה לאי הסכמה. אדרבה, מאחר שנקודת המוצא הנכונה היא שהדבר מותר משום שאין מקור לאוסרו, שתיקתם של כל הראשונים והשו"ע מלאסור תפילה שימות מהווה ראיה שאף לשיטתם הדבר מותר.

ובהקשר זה ראוי לציין ליסודו של החזון איש (שביעית ס"ז, בדברים שהודפסו בחוברת 'תורת הארץ') שכתב כי "שתיקתם [של הראשונים] כפירושם... וזו בלבי ההכרעה היתרה מכל הראיות". וראה עוד אצל הגר"א וייס, 'קונטרס וזאת תורת המנחה' (ובשיעורו המוקלט באנגלית: When Poskim are silent, can we derive Halacha from omissions? Klalei haPsak with Rav Asher Weiss), שהביא מקורות נוספים לכך ששתיקת הפוסקים מהווה הכרעה הלכתית מפורשת.

ה. תפילה בלשון כללית

בשולי הדברים, ברצוני להוסיף נקודה נוספת. הרב רונס הזכיר, שיש מן האחרונים שהציעו להתפלל תפילה כללית שה' יעשה כטוב בעיניו וכדומה; בכך ביקשו לעקוף את עצם שאלת האיסור וההיתר של תפילה על החולה שימות. אמנם, אין לשלול תפילה כללית שכזו לחלוטין, אך יש להעיר עליה דבר.

לו תפילה בלשון כללית אכן אפשרית – ולא נגרעת מתפילה בלשון ספציפית ומדויקת במאומה – עלינו לתהות מדוע אבותינו לא תמיד התפללו בלשון כללית. מדוע אברהם בסדום, משה אחרי חטא העגל, שלמה בחנוכת המקדש, ועוד רבים אחרים, ביקשו בתפילותיהם דברים ספציפיים ומוגדרים, ולא דיברו בלשון כללית. יתרה מזו, אם אכן כך, מדוע אנשי כנסת הגדולה חיברו בתפילת העמידה 13 בקשות ספציפיות, ולא פשוט חיברו בקשה אחת שה' יעשה כטוב בעיניו.⁶ כמוכן, שבשעה שאדם אינו יודע מה נכון לבקש, ביכולתו לפרוס את הצדדים השונים בעומדו בתפילה לפני ה', ולסיים בבקשה שה' יכריע כטוב בעיניו; אבל ברור שאין זו דרך המלך, וכאשר לאדם יש נטייה ורצון לדבר מסוים, עליו להפנות אותם לשומע תפילה.⁷ לאור זה, אדם שאכן בספק אם תפילה על החולה שימות מותרת מבחינה הלכתית, או לחילופין הוא בספק אם זו הבקשה הנכונה והראויה, ביכולתו לבקש בקשה כללית, אך כאמור אין זו דרכה של תפילה ולכן נכון יותר להתפלל בלשון מדויקת ומבוררת.

ו. סוף דבר – איסור מעיקרא ליתא

עולה מן האמור, שהדין בשאלה האם קיים 'היתר' להתפלל על חולה שימות, מיוסד כולו על הנחה שגויה שמעשה זה בעיקרון אסור. ברם, לאחר שבדקנו אחר מקור או סברא לאיסור ולא מצאנו כל יסוד לכך, מתהפכת הקערה על פיה. מעתה, לא רק שאיסור אין כאן, מן הדין שתפילה מעין זו צריכה להישקל כאפשרות לגיטימית, ובמיוחד במקרה בו החולה עצמו מבקש על כך.

6. מעבר לכך, וכי יש הווה אמינא שלולא בקשתנו ה' אינו עושה כטוב בעיניו?! אולם, מאחר שתהיה זו דורשת עיון עמוק במחשבת התפילה, אכמ"ל.

7. ואין להקשות על האמור מכך שלהלכה (ברכות מ, א; שו"ע או"ח רה, א) נפסק כדעת חכמים שאף על ירקות מברכים בורא פרי האדמה, ולא כר' יהודה המדייק יותר וסובר שמברכים 'בורא מיני דשאים', מכמה סיבות: א. גם בעולם הברכות, שיטת רבי יהודה המדייקת היא המסתברת ביותר מצד הסברא והמקרא (ע"פ המבואר בפני יהושע שם), ואף לחכמים יש חובה לפרט את שבח המאכל ולא נחלקו אלא עד כמה יש לפרט (וראה עוד בערוה"ש רה, א-ב). בנוסף לכך, השו"ע אמנם הכריע כחכמים, אך אצל הגאונים והראשונים הכרעה זו כלל לא הייתה ברורה (ראה רמב"ן שם). ב. והוא העיקר: יש לחלק בין ברכת הנהנין שהיא שבח, ובה יש מקום לנוסח כללי; לבין תפילה שהיא בקשה הנובעת מרצון הלב, שבה ודאי יש לדייק בתוכן הבקשה ולא להסתתר מאחורי לשון כללית.

הרב משה אליעזר הלוי רבינוביץ

תגובה למאמרו של הרב אוריאל שלמוני,

'סיפורי העלי תמר' (בארות 2, עמ' 246-203)

ב"ה

ר"ח אב תשפ"ו

לכבוד הרב אוריאל שלמוני שלום רב!

שמחתי לקבל את מאמריך – סיפורי העלי תמר, בו ליקטת בטוב טעם ובסידור נאות, מדברי סבי מו"ר בעל העלי תמר ז"ל בלשונו הוא, דברים שהביא מרבתי ומתלמידי חכמים אחרים כשיחת חולין שצריכה תלמוד. ואף שאין הקומץ משביע את הארי, הרי כפי שכתב סבא בשערי העלי תמר, 'לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה' (דברי רבי טרפון, אבות פ"ב).

ובעיני רוחי רואה אני את אור פניו והנאתו של סבא מכך שהדברים נאמרים ונכתבים בבתי כנסיות ובתי מדרשות כמובא בהקשר לדוד המלך ע"ה בירושלמי שקלים פ"ב, ה"ה. וכן שם דברי שמעון בן נזירא בשם ר' יצחק, שכל תלמיד חכם שאומרים דבר הלכה מפניו שפתיו רוחשות עמו בקבר. ובעלי תמר האריך בכל זה, ובכלל דבריו – שצריכים המחברים להחזיק טובה לדורות הבאים שילמדו בספריהם ויקיימו תורתם אחריהם. והביא בשם שו"ת חמדת שלמה, שבאופן זה יכול אדם לקיים מצות ושיננתם לבניך אלו תלמידך אף לאחר מותו, עיי"ש וישר כחך.

ומענין לענין ראיתי להוסיף, איתא בירושלמי בשבת פ"א ה"ב – 'רבי חזקיה ר' ירמיה ר' חייא בשם ר' יוחנן, אם יכול את לשלשל השמועה עד משה שלשלה ואם לאו תפוס או ראשון ראשון או אחרון אחרון. מה טעמא, והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת, עד יום אשר עמדת לפני ה' אלוך בחרב'. ובעלי תמר שם מאריך לדון בביאור הדברים ועד היכן מחויב אדם לשלשל השמועה. ובכלל דבריו כתב, לפיכך יתכן לתפוש או הראשון מאריא דשמעתא, והוא חמרא למאריה. ויתכן גם לתפוש האחרון שקיבל ממנו השמועה, שהוא השקייה בבחינת דולה ומשקה מתורת רבו.

עוד למדנו בירושלמי בשבת שם, שהאומר שמועה יהא רואה בעל השמועה כאלו עומד כנגדו וכו'. וסבא ז"ל מבאר, שמכאן יש ללמוד עד כמה צריך אדם לדקדק בהעברת השמועה לדורות הבאים. ולא רק כשהכיר את בעל השמועה ורואה אותו אל מול פניו בזמן שאומר את הדברים בשמו, אלא גם כשעוסק בדברי הראשונים וגדולי האחרונים והמחברים, מחויב לנסות ולצייר בעיני רוחו את דמותם והרי הם כאלו עומדים לפניו ומתוך כך ידייק היטב בדבריהם וינסה להעמידם על מכונם ואמיתתם.

והאריך בזה מאד (עיי"ש). וכך נהג בעצמו הן ביחס לדברי רבותיו גדולי התורה והן ביחס למחברי חיבורים ראשונים ואחרונים שאף אותם ראה כרבותיו. ואף שלא נשא פנים לאיש, הכל נעשה בכבוד הראוי ובזהירות הראויה לאמיתתה של תורה. ובכלל זה גם שיחתם של ת"ח שצריכה תלמוד שאף עליה חלה החובה לומר דבר בשם אמרו ולדקדק בזה (עיי' עלי תמר לירושלמי בשקלים שהזכרנו לעיל).

זאת ועוד, חכם אמיתי הוא מי שלא נשען רק על חכמתו אלא לומד גם מן האחרים, ומכאן השם – 'תלמיד חכם', גם תלמיד וגם חכם. וישנו חכם וישנו חכם גדול שהרי כך נקראו אנשי כנסת הגדולה. ובמשנה בנגעים פ"ט, ג – אמר ר"א לר"י בן בתירא, חכם גדול אתא שקיימת דברי חכמים. נמצא שדווקא מי שטורח להעמיד את דברי החכמים שקדמו לו מתוך יגיעה וחקירה, הוא זה שנקרא חכם גדול (עיי' עלי תמר מגילה פ"ג ה"ז, ד"ה למה נקראו אנשי כנה"ג וכ'). תן לחכם ויוסף לקח.

בברכה

משה אליעזר הלוי רבינוביץ

בית חג"י, סמוך לעיר האבות חברון

נ. ב. הערה אחת, סבא ז"ל לא נולד בצ'כוב, הוא נולד בצ'סטחוב.

